

HONT ISTVÁN, A POLITIKAI PRÓFÉTA, AKI A HARVARDON NEM KELLETT

2001-ben egy állás betöltéséről a Harvard Egyetem Politika Tanszékén folytatott vita rövid időre országos hírnévre tett szert. A tanszék oktatói egyhangú szavazással javasolták Hont István történész (1947–2013) professzori kinevezését, aki a felvilágosodás politikai filozófiáját oktatta a cambridge-i King's College-ban. Csakhogy a notórius perfekcionista ismert Hont nem írt még monográfiát és publikációinak jegyzéke is szerénynek számított. Larry Summers, a Harvard akkori elnöke megvétózta a tanszék javaslatát – így azután az átköltözés az angol Cambridge-ből az amerikaiba végleg elmaradt.

A *Wall Street Journal* tudósítása szerint Summers – akit már 28 évesen professzorrá neveztek ki a Közgazdaságtani Tanszéken – ragaszkodott ahhoz, hogy a Harvard „továbbra is csodagyerekeket vegyen fel”. Michael Sandel, az egyetem politikaprofesszora úgy látta, hogy Summers részrehajló döntése a fiatalabb jelöltek javára voltaképp „a saját közgazdasági szakmai közegének a matematikai és statisztikai megközelítésmódok iránti elfogultságából fakadt – szemben a történeti vagy filozófiai szemlélettel, amelynek képviselői gyakran ötvenévesen vagy még később alkotják meg legjobb munkáikat”.

Summers vétója jól beleillett Hont nem éppen szokványos pályafutásába: rá három évvel látott napvilágot főműve, *Jealousy of Trade* címmel kiadott tanulmányainak kötete a XVIII. század eszmetörténetéről (2005), amelyben azt állította, hogy „a XX. század végén és a XXI. század elején zajló globalizációvita nem szolgált semmiféle fogalmi újdonsággal”. Munkájának fő gondolata az volt, hogy mindeddig Summers szakmája sem jutott sokra a globális gazdaság legalapvetőbb dilemmáinak megoldásában.

Leszámítva néhány tudományos kört, Hont neve kevésbé ismert, noha számos jövőbelátó következtetést vont le a felvilágosodás kori szerzők kritikai olvasatából, amelyek ma még relevánsabbak, mint az 1980-as években, amikor Hont első publikációi megjelentek. Egyáltalán nem tartotta végérvényesnek a szabadkereskedelemnek a nemzeti protekcionizmusok felett aratott „győzelmét”, azzal számolt, hogy a globális kereskedelem és a gazdasági egyenlőtlenség kiváltotta megrázkódtatások belpolitikai nyugtalansághoz, sőt akár „cezarizmushoz” is vezethetnek. A nyugati politikában jelenleg megfigyelhető autoritárius és protekcionista hullám, kiegészülve az

DANIELLE CHARETTE –
WILLIAM SELINGER

Oroszországgal és Kínával való új katonai és gazdasági konfliktussal, különös nyomatékot kölcsönöz ennek a felismerésnek.

Hont szerint a hidegháború vége nem sokat oldott meg. A Szovjetunió összeomlása talán azt bizonyította, hogy a kapitalizmus hatékonyabb a tervgazdaságnál, de nem járt együtt a nyugati értékek „diadalával”. 1989–91 eseményei „fogalmilag” semmi újat nem hoztak. A belátható jövőben továbbra is a szuverén államok lesznek a világpolitika kulcsszeplői, és nincs igazán indokunk feltételezni, hogy a nacionalista indulatok elfojthatók. A berlini fal leomlása azon nem változtatott, hogy a nemzetállamoknak változatlanul meg kell védeniük határaikat és pozíciójukat az egyre terjeszkedő globális piacon.

Ezek nem voltak magától értetődő kijelentések egy olyan történész szájából, aki disszidált a kommunista Magyarországról, amikor David Hume kéziratának tanulmányozása végett Angliába érkezett. Nem a szabadkereskedelem elkötelezett hívének, hanem a globális konfliktusok teoretikusának tekintette Hume-ot vagy Adam Smitht. Azért kell tanulmányoznunk az ő politikai gazdaságtani műveiket, mert tisztán látták, hogy a modern kereskedelmi társadalom az egymással háborúzó, erős államok kíméletlen versengésének világában jött létre.

Hont szívesen idézte Hume-nak azt a megállapítását, hogy a XVIII. században a kereskedelem „államüggyé” lett, hogy tehát Franciaország, Hollandia, Spanyolország és Nagy-Britannia küzdelme a politikai hatalomért és a közben járt a gazdasági előnyök kiaknázásával. Igaz, Hume a kereskedelem növekedésének tudta be a szabadság gondolat elterjedését az újkori Európában, viszont azt is leszögezte, hogy az államok versengése könnyen eladósodásba,

* ■ The Political Prophet Harvard Didn't Want. *The Chronicle of Higher Education*, 2022. november 16. Wessely Anna fordítása

1 ■ Nem a sófőre, hanem az MTA által segítő kísérőül mellé beosztott fiatal kolléga. (A szerk.)

2 ■ Valójában 1982 augusztusában jött először vissza Budapestre, hivatalosan a VIII. International Economic History Congress alkalmából, ekkor kórházban fekvő beteg apját látogatta meg. (A szerk.)

3 ■ Istvan Hont: The 'rich country-poor country' debate in Scottish classical political economy. In: Istvan Hont – Michael Ignatieff (eds.): *Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983. 271–316. old.

4 ■ *David Hume összes esszéi*. Ford. Takács Péter. Atlantisz, Bp., 1994., II. köt. 91. old.

csődbe, katonai hódításba és a világon soha korábban nem látott mértékű despotizmusba torkollhat. Hontot aggasztotta ez a feszültség a kereskedelem és a háború, a szabadság és a despotizmus között. A XVIII. századi politikai gazdaságtan pedig tisztában volt a globalizálódó világnak mind az ígéretével, mind a veszélyével.

Hont 1947-ben a kommunista Magyarországon született. Lévéen az MSZMP tevékeny tagja, magas rangú funkcionárius lehetett volna belőle. Anyja agrármérnököket tanított, apja pedig mezőgazdasági miniszterhelyettes volt. Hont azonban otthagya a műszaki egyetemet, hogy történelemből és filozófiából doktoráljon, és jó szerencséjének köszönhetően Nagy-Britanniában folytathatta tanulmányait: úgy adódott, hogy amikor az 1970-es évek elején Michael Postan, a besszarábiai születésű cambridge-i gazdaságtörténész Budapestre látogatott, Hont lett a sofőrje.¹ Postan jelezte, segítheti abban, hogy elhagyja Magyarországot, majd amikor Hontnak és feleségének 1975-ben már lejárt a brit vízumja, munkát talált Hontnak Oxfordban, aki immár másodszer is elkezdte doktori tanulmányait történelemből, ezúttal Hume politikai gazdaságtanáról írta disszertációját. Magyarországra csak 1989 után tért vissza.²

A Nagy-Britanniába költözés mégsem faragott Hontból szokványos hidegháborús liberálist. Azt vallotta, hogy ugyanúgy, mint a marxizmus, a XX. század végén felemelkedő gazdasági neoliberalizmus is félrevezető történetfilozófián alapul. S noha legjobb írásainak zömét a Tony Blair és Gordon Brown újmunkáspárti (New Labour) kormányzása idején jelentette meg, hangsúlyozta, hogy „a marxizmus és a liberalizmus közti harmadik utat” sem óhajtja népszerűsíteni. Ugyanis e különböző ideológiák – a marxizmus, a blairizmus, a thatcheri neoliberalizmus – mind abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy a modern politika alapvető problémáira van megoldás, és az már el is kezdődött. Ezt Hont kétségbe vonta, és a XVIII. században keresett támpontokat szkeptikus álláspontjához.

Első nagyobb publikációja a „gazdag ország – szegény ország” problémával foglalkozott. Ez a tanulmány a *Wealth and Virtue* (Gazdagság és erény) című kötetben jelent meg, amelynek maga is egyik szerkesztője volt.³ Vajon egy olyan szegény országnak, mint Skócia, az volna a végzete, hogy örökké lemaradjon gazdagabb angol szomszédja mögött? Vajon a skótokat versenyelőnyhöz juttathatják-e az alacsonyabb bérek? Hume és Smith mindkét kérdésre igennel válaszolt. A gazdagabb országok továbbra is felülkerekednek termelő kapacitásuknak és a nagymérvű munkamegosztásnak köszönhetően. Viszont a szegényebb országok csökkenthetik hátrányukat, ha alávetik magukat a nemzetközi piac környezeti követelményeinek. Hont azt hangsúlyozta, hogy ennek felismeréséhez nem kapcsolódik semmiféle morális győzelem. A „gazdag ország – szegény ország” vitában feltárult, hogy a globalizáció csak

átalakítja, de nem számolja fel a nemzetközi versengést.

Hont munkásságának fő gondolata, hogy „a politika gazdasági meghatározottságának” tétele igazából sohasem állta ki a próbát sem marxista, sem piacbarát változatában, hiszen ugyanilyen gyakori, hogy a politika határozza meg a gazdaságpolitikát. Az államok a nemzetközi kereskedelemben elért sikereiket egymáshoz viszonyított katonai és geopolitikai súlyuk szempontjából mérlegelik, nem pedig a hatékonyság vagy az általános jólét (prosperitás) szempontjából. Vlagyimir Putyin döntése, hogy a kiterjedt pénzügyi szankciók ellenére megszállja Ukrajnát, mintha Hont véleményét támasztaná alá. S ugyanez elmondható a Brexitről, Donald Trump elnökségéről vagy az USA és Kína közti új hidegháborús készülődésről is.

Hont a könyve címét – *Of the Jealousy of Trade* (A kereskedelemben való féltékenységről) Hume 1757-ben írott és a hétéves háború kellős közepén kiadott esszéjétől kölcsönözte, amelyet Hume azzal a vallomással zárt, hogy a maga részéről Britannia fő kereskedelmi versenytársainak jólétéért imádkozik, ide sorolva a katonai ősellenfél Franciaországot is. Bár azt is elismerte, hogy a „fejlett kereskedelemmel rendelkező államok körében mi sem szokásosabb annál, hogy gyanakvóan szemléljék szomszédaik gyarapodását”:⁴ a féltékenység az alaphelyzethez tartozik. Hont e megjegyzésből Hobbesra való utalást vélt kihallani. Hobbes az államok uralkodóit (*state sovereigns*) felfegyverzett gladiátorokhoz hasonlította, akik „szakadatlanul féltékenykednek” egymásra. A „kereskedelemben való féltékenység” szókapcsolat a *Leviatán* politikáját vitte be a globális piacok világába, abba a világba, ahol „a gazdaság politikáivá lett”.

Hont nem vitatta, hogy a kereskedelem átformálta a világot, de úgy gondolta, hogy a politika parancsai még a gazdaságénál is alapvetőbbek az emberi létállapotban. E meggyőződés egy igencsak zord, Hobbesig visszavezethető pszichológiára támaszkodott. Az antik elképzeléssel szemben, amely az embert természeténél fogva társadalmi, avagy politikai állatnak láttatta, Hobbes azt vallotta, hogy a társadalmat összetartó szabályok teljességgel mesterségesek. Természetünkből adódóan a másokon felülkerekedés vágya és a magunk biztonságának igénye végeláthatatlan konfliktusok forrása – mindenki harca mindenki ellen. Ezért van szükség abszolút államra, hogy biztosítsa a rendet.

Hont szerint a Hobbest követő, felvilágosodott szerzők nem elutasították, hanem inkább kiegészítették az ő érvelését. Smith és Hume elismerte, hogy a természetes jó szándék és részvét nem elegendő, ha idegenek társadalmát kell hosszú ideig egyben tartani, de azt hangsúlyozták, hogy a kölcsönös előnyökre tekintettel mégis lenne köztük együttműködés. Mint Smith megjegyezte *A nemzetek gazdagságában*: „nem a hentes, a serfőző vagy a pék jóindulatától reméljük a vacsoránkat, hanem attól, hogy törődnek

a saját érdekeikkel.” Az emberek között lehetséges *némi* együttműködés legalább olyan mértékben, hogy elkerüljék a polgárháború vagy abszolútizmus alternatíváját.

Am a piaci társadalomban létrejövő tranzakciós hasznosság nem iktathatja ki és nem is alakíthatja át az emberi természet Hobbes diagnózisában szereplő erőit. A piacok csak megnyitnak egy újabb csatornát az emberi szenvedélyek áramlásának, csak egy másik utat az elismerés, a nyereség és a stabilitás eléréséhez. Ha ezen az úton torlasz emelkedik előttük – akár háború, a kereskedelem megszakadása, a kínálati lánc megrázkódtatásai vagy a megcsappanó gazdasági lehetőségek folytán – akkor ismét a hobbesi érvelés kerül előtérbe, és újra az elsőbbséget folyó viszály, az érdekkonfliktus uralkodik a maga teljes nyereségében. Hont úgy látta, hogy az emberi társaság Janus-arcúságát Immanuel Kant pontosan megragadta a „társiatlan társaság” fogalmában: „a társadalomba belépés hajlandóságának” és elutasításának vagy elpusztításának ambivalens együttélése.

Annak, hogy a politika végső soron erősebbnek bizonyult a gazdaságnál, volt egy másik, történeti oka is: a kereskedelmi társadalom az *után* jött létre, hogy a területeket és az erőforrásokat már felosztották. Addigra már nemcsak egyének és családok, hanem politikai közösségek is igényt tartottak birtokra. Réges-rég túl voltak már azon, amit a természetjog teoretikusai az erőforrások „eredeti felosztásának” hívtak. Azaz már a kapitalizmust megelőzően is voltak jól láthatóan politikai társadalmak, amelyek igyekeztek megőrizni és uralni, és ha lehet, kiterjeszteni a maguk területét. A XVII–XVIII. században fellendülő kereskedelem nemhogy aláásta volna a már fennálló hobbesi államot, hanem éppenséggel fokozta képességeit és ambícióit.

Hont szerint a felvilágosodás teoretikusai azzal a központi kérdéssel szembesültek, amely a mi kérdésünk is. Hogyan mozogjunk a kereskedelmi államok világában? A felvilágosodás teoretikusait megdöbentette az a paradox tapasztalat, hogy a valaha volt leghatalmasabb politikai intézmények – amelyek fantasztikus nagyságú kölcsönöket képesek felvenni és páratlan léptékben háborúzni és területeket hódítani – kitéphetetlenül olyan kozmopolita társadalmakba ágyazódnak, amelyek ugyanakkor páratlan szabadságot és jólétet élveznek. Ez a politikai reformereket nehéz helyzetbe hozta. Kezdzék az adott világgal, vagy előbb számolják fel teljesen a hobbesi kereskedő államot?

E két lehetőség híveinek összecsapása különösen Franciaországban volt látványos, ahol az eladósodott monarchia fizetéseképtelensége először politikai benuháshoz, majd forradalomhoz vezetett. Hont egyik kedvenc témája Adam Smith és a fiziokrata François Quesnay vitája volt. A francia forradalmat megelőző évtizedekben a fiziokraták arra törekedtek, hogy a szabadkereskedelem „természetes” rendjének érvényre juttatásával visszafordítsák XIV.

Lajosnak az ipar állami ösztönzésére irányuló programját. Smith óvatosabb volt. Bár meg volt győződve a kereskedelem jótékony hatásáról, attól tartott, hogy a fiziokraták reformjaik elméleti következetességének bűvöletében élnek. A közgazdászok számára az igazi kihívást ugyanis az a feladat jelentette, hogy a reformokat Európa tényleges fejlődési mintázatához igazítsák, még ha eddig ez a fejlődés – Smith megítélése szerint – „természetellenes és retrográd” volt is. A másik lehetőség viszont az az utópikus kísérlet lett volna, hogy a semmiből teremtsenek liberalizált gazdaságot.

A francia forradalom előrehaladtával a jakobinusok még a fiziokratákénál is radikálisabb megoldást követeltek. Egészében véget kívántak vetni a kereskedelmi államok hobbesi rendszerének. Miután felismerték, hogy Franciaország válságát „a nemzetek közti globális versengés ártalmas dinamikája okozta, a problémát a gyökerénél akarták megragadni”. Sajnálkoztak azon, hogy az emberiség „elkülönülő nemzetekre bomlott, amelyek mindegyike a maga érdekét követi”, és célul tűzték „a modern államok rendszerének lerombolását”. Az emberi természet hobbesi leírását elutasító jakobinusok azt gondolták, hogy az emberi gonoszság a társadalmi és politikai egyenlőtlenségből fakad. Az egalitarianizmussal és az állami szuverenitás végével áll majd helyre az emberi faj egyetemes társasága.

Hont a hobbesi kereskedő állam elleni eredeti lázadásig vezette vissza a jelenkori ideológiákat. A marxizmus ott folytatta, ahol a jakobinizmus abbahagyta. Ugyanúgy, mint az, megpróbálta visszacsinálni a földgolyó „eredeti felosztását”, hogy megteremtse az egyesült felszabadult emberiséget, amely már „lemosta magáról a magántulajdon és politikai védnöke – az állam – torzító hatásait”. A radikális gazdasági liberalizmus hívei is utópisták voltak: a kereskedelmi társadalom előnyeire vágytak anélkül, hogy elfogadták volna az emberi természet hobbesi leírását.

Hont ugyan kerülte a „neoliberális” jelző használatát, a fiziokraták bemutatásába mégis szívesen kevert anakronisztikus fogalmakat – mint amilyen például a „sokkterápia” vagy a „peresztrojka” – azt sugallva, hogy a forradalom előtti Franciaország gazdaságának fentről lefelé haladó liberalizációja hasonló az IMF „sokkterápiájának” bevetéséhez az egykori Szovjetunióban, annak a ma már kárhözott gazdaságpolitikának az érvényesítésével, amely gazdaggá tette az orosz oligarchák mai nemzedékét, és egyengette Putyin útját a hatalomba.

Am a felvilágosodásra összpontosító gondolatokból egy másik válasz is adódott a gazdasági-politikai feszültségre: a fokozatos reformok útja. A leghíresebb felvilágosító teoretikusok közül sokan – Smith, Hume, Montesquieu, Kant, Rousseau, Sieyès – a mindent előlről kezdéssel szemben – a reform híve volt. 2009-ben Hont tartotta a Carlyle-előadás-sorozatot (szövege 2015-ben posztumusz jelent meg *Politics in Commercial Society* címmel), s ebben össze-

vetette egymással Smith és Rousseau reformstratégiáját, hangsúlyozva, hogy mindketten megbékéltek a „társiatlan társassággal” és a kialakuló kereskedelmi társadalommal, mert útját állhatták annak, hogy a kereskedő állam hobbesi rendszerét romba döntse a háborúskodás és az eladósodás.

Rousseau azt tanácsolta, hogy az államok vonuljanak ki a kereskedelemből, és fokozatosan hozzák újra egyensúlyba gazdaságukat. Attól tartott, hogy ha az államok továbbra is részt vesznek a világkereskedelemben, akkor a gazdasági oligarchia, az erős hadseregek és a növekvő államadósság összjátéka a rosszul fizetett katonaságra és az elégedetlen tömegekre támaszkodó cezarista diktátorok feltűnéséhez vezet. Smith, épp ellenkezőleg, úgy vélte, hogy ahol csak lehet, az államoknak liberalizálniuk kell a kereskedelmet, mivel a gazdagodás a legjobb biztosíték a Rousseau által megjósolt társadalmi robbanások ellen. Smith a korlátozott monarchia mellett érvelt, és a békéhez vezető legjobb realista útnak az európai államok közti hagyományos hatalmi egyensúlyt tartotta. Rousseau viszont a népi köztársaság híveként úgy gondolta, csak egy európai föderáció biztosíthatja a békét, noha Smithnél jóval borúlátóbb lévén, kétségbe vonta a béke vagy a szabadság lehetőségét a XVIII. századi Európában.

Kis időbe telt, hogy a XIX. század bevett ideológiái magukhoz hasonítsák Smitht mint ősliberálist és Rousseau-t mint a jakobinizmus előfutárát. Hont azonban megvilágítóbb erejűnek látta mindkettejük eredeti elképzeléseit. Egész munkássága a francia forradalmat megelőző szellemi és politikai prioritásoknak a feltárására irányult. Először is féken kell tartani és megfélemlítő mederbe terelni a „kereskedelmi féltékenységet”, mielőtt még háborúhoz és despotizmushoz vezet. Másodszor, a politikusoknak úgy kell elterelniük ezt a féltékenységet, hogy eközben valamiképp egybefonják Smith és Rousseau egymással ellentétes programját, hiszen a kereskedelmi köztársaságok világában élünk, és nem könnyű feláldozni sem az egyenlőséget, sem a gazdagodást. Harmadszor, lényegbevágó, hogy elboldoguljanak a hobbesi kereskedelmi állam tartós hatalmával. Rengeteg okunk van arra, hogy elveszük az állam kiváltságát, ismerve igazságtalanságának történetét, egyenlőtlen-ségre és korrupcióra való hajlamát. Ám Hont azt is látta, hogy az állami szuverenitásnak megvan a maga szívós logikája, és nagyon veszélyes lehet, ha ezt nem vesszük figyelembe.

A felsorolt prioritások mind egybecsengenek Hont beismerésével, hogy kedvenc felvilágosítóit „a jelen kihívásaira függesztett szemmel” tanulmányozza, ami kissé eretnek bejelentésnek számított egy cambridge-i eszmetörténész szájából. Akkoriban az ún. Cambridge-i Iskola került a hasonlítgatást a kortárs politikához, attól tartva, hogy az efféle „prezentizmus” elvonja a figyelmet azoktól a vitáktól, amelyek egykor a történeti szereplőket foglalkoztatták. Hont ugyanolyan éberrel figyelt a kontextuális árnyalatok-

ra, mint bármelyik kollégája, de nem látta be, miért csináljon úgy, mintha az őt legjobban izgató viták véget értek volna 1776-ban vagy 1789-ben, vagy akár 1991-ben. Azt hangoztatta, hogy épp azért érdemes tanulmányozni a felvilágosodás korának politikai gazdaságtanát, mert „immár a mi történeti jelenünk az a kereskedelmi jövő, amit számos XVIII. századi gondolkodó valószínűsített”. Ez jóval merészebb állítás volt, mint az olyasfajta megjegyzések, hogy Smith és Rousseau „megsejtette” a globalizáció paradoxonjait vagy az Európai Unió válságait. Hont szerint Rousseau és Smith elmélete épp amiatt alkalmazható máig, mert még mindig a XVIII. századi kereskedelemmel megteremtett világban élünk.

Hont a tudósoknak való tudós volt, akire cambridge-i kollégái olyan szavakkal emlékeznek amilyeneket különben csak Szókratészről szólva használnak. Nagyszerű előadó volt, felejthetetlen a heti szemináriumokon feltett kérdései miatt, és olyan tanár, akinek „szigorúan következetes érvelését személyesen kellett megtapasztalni”. Kétségtelenül vannak hiányok a munkásságában, ám a kiadott műveiben előadott válaszai a szemináriumi terem falain messze túl is relevánsak. Olvasóit mindenekelőtt annak a belátására ösztönözte, hogy „a politika gazdasági meghatározottsága” csak mese. Lehet, hogy a kereskedelem átalakította a politikát, ám a politikai cselekvők továbbra is a maguk céljaihoz igazítják a kereskedelmet.

A szuverén államok világában a politika és a közgazdaságtan mindig összefonódik, de sosem egybevágó. Abban a korban pedig, amikor a bölcsészeti tanulmányoknak a „gyakorlatiasabb” és „relevánsabb” diszciplínákkal kell versenyezniük, Hont munkássága azt jelzi, hogy a legegyszerűbb és legrégebbi igazolásuknak – *Historia magistra vitae est* – van a legnagyobb meggyőző ereje. Változatlanul a történelem a legjobb tanárunk. Hume, Smith és Rousseau mindaddig kortársunknak számít, amíg él „a kereskedelemben való féltékenység”. □